

GRAD I IDEOLOGIJA: "KULTURA ZABORAVA" NA PRIMJERU GRADA SISKA

SANJA POTKONJAK

TOMISLAV PLETENAC

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 316.334.56(497.5 Sisak)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Prihvaćeno: 1. 11. 2007.

Grad je kao mnogi drugi antropološki predmeti terenski i epistemološki iznimno istraživano područje. Prostor grada je višeznačno mjesto izloženo društvenim izvedbama. Ovaj rad propituje statično poimanje grada kao zadanog i urbanistički dovršenog polja značenja, odnosno načine prilagodbe grada zahtjevima ljudske imaginacije – kulturne, društvene i političke. Rad se bavi načinima na koji se politički imaginarij, bio on diskurzivan ili konkretan, upisuje ili otjelovljuje u gradu. U tom smislu rad slijedi koncept Svetlane Boym (2001) i njezina razmišljanja o "ugnježdivanju" imaginarija u fizičko tijelo grada. Specifičnost je ovoga rada u tome što se bavi ideološki motiviranim žudnjama koje su se otjelovile u urbanom krajoliku grada Siska u pregovaranjima socijalističke i postsocijalističke ideologije.

Ključne riječi: resimbolizacija, prakse pamćenja, postsocijalizam, Sisak

UVOD

Polazimo od pretpostavke da su političke promjene u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi nakon pada Berlinskog zida nanovo označile prostor pregrupiranjem i redefiniranjem političkih granica u širem zemljopisnom smislu, ali i kao mjesta u užem smislu tj. ljudskog habitata koji je ispunjen simboličkim interakcijama i simboličkim repertoarom konkretnog ideološkog sustava.

Ova pretpostavka naizgled stoji u kontradikciji s našom prvotnom namjerom da donekle ostavimo po strani simboličke promjene koje su se iskazale kao neposredne posljedice rata u regiji, iako smo svjesni da je upravo rat bio u velikoj mjeri presudan činitelj za razumijevanje načina na koji su određene zajednice odgovorile na socijalističke pertinencije u svom neposrednom okružju te se i simbolički razvele od ostataka bivšeg sustava ugniježdenog u raster urbanih mapa.

Izdvajanjem Siska kao grada u kojem smo "terenski" osvijestili simbolički rasap socijalističkih vrijednosti možda smo napravili nepravdu prema gradu čija je postsocijalistička simbolička emancipacija uzrokovana upravo ratnim razaranja i blizinom ratišta, što je svakako uvjetovalo i jačinu negativnih reakcija prema socijalističkom imaginariju ostvarenom kroz spomeničku baštinu socijalizma u prostoru grada.

Međutim, čini nam se da je antisocijalistički "sentiment", kad se govori o spomeničkoj baštini socijalizma i socijalističkom urbanitetu, razumljiv tek u širem procesu simboličke rekonstrukcije koji možemo pratiti diljem europskih, azijskih i balkanskih zemalja po padu Berlinskog zida i socijalizma/komunizma (Boym 2001, Verdery 1991).

Polako blijedeći iz poželjnog repertoara, socijalistički simbolizam tijekom vremena nestaje iz vizura gradova, spontano kroz zanemarivanje i zaborav ili manje spontano u intencionalnim brisanjima iz prostora grada u kojima se prožimaju planirano/idealno i svakodnevno/izvedbeno.

Temporalnost postaje ključna za razumijevanje antagonističkih sila koje sudjeluju u konceptualiziranju sjećanja i produkcije simboličkog zaborava. Kad je u pitanju socijalizam-nakon-socijalizma, čini se da su individualne koncepcije vremena u stalnom pregovaranju s kolektivnom. Spomenička baština socijalizma na razini kolektivnog svjesnog pokazala se ništa manje otpornom i podložnom rekonstrukciji od samoga individualnog sjećanja. Individualan osjećaj za vrijeme i kolektivna svijest o vremenu postaju važni aspekti istraživanja urbanosti i identiteta. Pitanje temporalnosti ili vremenitosti, trajanja i periodizacije u postavljanju istraživačkog okvira pokazalo se izazovnim i zahtjevnim poput izazova postavljenih činjenicom da se ovo istraživanje odvija u teoretskom okviru koji mu treba pružiti koncept postsocijalizma, i sam vremenit. U trenutku postavljanja vremenskih granica postsocijalističkog istraživanja malo nade za čvrsto postavljanje

vremenskog okvira ostavlja činjenica da se do sada nije iznašla adekvatna ili univerzalna definicija ovoga koncepta koji svojom post-orijentacijom ili naknadnošću želi nagovijestiti da su radovi proizašli u njegov okviru vremenski susljedni kolapsu socijalizma. Međutim, uvijek se nanovo nadaje pitanje treba li postsocijalističke fenomene objašnjavati iz neposrednoga vremenskog konteksta, dakle sadašnjosti, ili pak iz vremena koja su mu prethodila i uvjetovala ga kao i vremena koja mu slijede. S druge strane, istraživanja svakodnevnih praksi kao praksi otpora ili konformiranja traže i razumijevanje "polisemija" vremena.

Zahtjevi za reperiodizacijom¹ stoga su bitno utjecali da osvijestimo kronološko prikazivanje odnosa prema socijalističkim spomenicima u Sisku, kao i strategiju koju smo instinktivno primijenili da pojasnimo simboličko "raščišćavanje" kolektivnog imaginarija. Na početku konceptualiziranja ovoga rada spontano se nametnula ideja da je potrebno uspostaviti vremensku odrednicu u kojoj će jasno biti vidljiv početak, život i smrt simboličkog ucrtavanja socijalizma u mapu grada. No borba s linearnom progresijom vremena² i njezinim reminiscencijama u gradu nije uspjela objasniti vremenske nelogičnosti u procesu simboličkog začeca socijalizma putem spomenika niti je bila uspješna u razjašnjenju strategija usmjerenih na "pregovore" sa socijalističkim spomenicima nakon devedesetih koje su varirale u rasponu od atavističke destrukcije, zanemarivanja do neutralnog prevrednovanja socijalističkog spomeničkog repertoara u depolitiziranoj, muzealnoj i baštinskoj naraciji posljednjih godina. Može se učiniti da smo zanemarili nijanse lokalnih i neke nijanse globalnih temporalnosti koje su možda uzrokovale stanovitu površnost i ograničenja ovoga rada. Socijalistička kao i postsocijalistička temporalnost možda se mogla iskazati kao ona koju je

¹ Ova su razmišljanja dio radionice *Towards an anthropology of hope? Comparative Post-Yugoslav Ethnographies*, koja se održala u Manchesteru od 9. do 11. studenog 2007. godine, točnije u grupnom radu nekolicine sudionika. Svoje uvide moramo zahvaliti kolegicama Azri Hromadžić, Jessici Greenberg, Marini Simić i kolegi Andersu Stefanssonu koji su svojim razmišljanjima uzrokovali naše ponovno promišljanje o konceptima socijalizma i postsocijalizma, kao i ostalim sudionicima konferencije, abecednim redom to su: Ildiko Erdei, Andrew Gilbert, Elissa Helms, Stef Jansen, Carolin Leutloff-Grandits, Slobodan Numović, Monika Palmberger, Michaela Schäuble, Larisa Veters.

² Koristimo se razmišljanjima Azre Hromadžić s navedene radionice.

Hotel "Turist", razglednica, datirana približno u pedeset šestu godinu prema godini putovanja, vlasništvo G. D., privatna zbirka razglednica grada Siska

odredio niz globalnih i lokalnih temporalnih označitelja, konteksta koji su uzrokovali temporalne sive zone u kojima se sjećanje intenzivno prefigurira: poput raskola sa staljinizmom i emancipacije Jugoslavije, nacionalnih pokreta sedamdesetih, ekonomske krize osamdesetih i Titove smrti; sve su potencijalne ključne točke za razumijevanje simboličkog "govora" socijalizma koje su se mogle pratiti u društvenom prostoru kakav je grad i njegov simbolički spomenički kapital. S druge strane bilo je teško zahvatiti pravi trenutak simboličke tranzicije koji bi opravdao postsocijalističko određenje ovoga rada iako se činilo da je lokalno ponovo ključan baš rat koji čini jasnu razdjelnicu, tj. prekretnicu ne samo u političkom i pravno pozitivnom smislu sa socijalizmom, već i u emocionalnom smislu kao samonametnuta opća simbolička točka s koje nema povratka. I dok je s jedne strane našim interlokutorima rat bio glavni razlog resimbolizacije socijalističkih vrijednosti prostora/mjesta, drugima je socijalizam metonimija antifašizma, a rat devedesetih nije predstavljao valjan motiv za simboličku anatemu socijalizma.

Ovaj rad je zamišljen tako da slijedi istraživački koncept koji je postavila Setha Low u knjizi *Theorizing the city* (2002) (prevedeno i u nas) čime smo odlučili obratiti pažnju na procese kojima se oblikuje društveni prostor, posebno na društvenu interakciju i društvene prakse u zadanim prostorima. Tako je referiranje na "simboličko kodiranje" javnih prostora

u interakciji postalo zahvalna alatka u razumijevanju načina na koji su se konstruirali socijalistički javni prostori, odnosno kako se oni danas konstruiraju i dekonstruiraju vođeni zahtjevima promijenjene ideologije. Traženje mehanizama simbolizacije postalo je potraga za *označiteljskim praksama* javnog govora kao *izumiteljskih praksi prostora* (De Certeau 2003:172) koje su vođene kao diskurzivni i praktični rat prošlosti sa sadašnjosti i sadašnjosti s prošlosti.

U tom smislu cilj je rada dvostruk. S jedne strane rad pokušava gledati na socijalistički grad kao na "tekst", odnosno simbolički poligon na kojem je socijalistička politika provodila zahvate kulturne i simboličke adaptacije u skladu s imaginarijem socijalizma. Kako bismo učinili razumljivijim višeznačni simbolizam ugrađen u grad, pokušali smo dokumentirati promjene simboličkog registra u periodu dviju ideoloških "velikih naracija" – one socijalizma i one koja joj je uslijedila, nazvati ćemo je ideologijom hrvatske suverenosti i samostalnosti. Ova su nas razmišljanja dovela do razmatranja politizacije kulturnog pamćenja i specifično do analize procesa kolektivne "damnacije memorije". Na kraju smo došli do razmatranja simboličkih akcija usmjerenih na negiranje socijalističkoga ideološkog uprizorenja u Sisku. "Silaskom" na teren suočili smo se sa strategijama mržnje i zaborava koje su postale metafora statusa sjećanja na socijalizam te temporalnog cezusa, ali i utišane glasove socijalističke "povijesnosti" kao naznaka kontinuiteta.

PROGONJENI PROŠLOŠĆU

Bio na dočeku štafete mladosti. Vidio je izbliza i bio u muzeju "REVOLUCIJE", razgledao sve alate Josipa Broza Tita i dotaknuo ih sve do jednog. Isto tako dotaknuo Titovu ogradu. A na dnevniku sam bio na snimci.³

Objavom svoje utjecajne studije *The future of nostalgia* Svetlana Boym (2001) otvorila je Pandorinu kutiju pitanja o sjećanju u tranzicijskim i postsocijalističkim zemljama te posredno pokrenula pitanje statusa teorije o/na

³ Zapis iz dnevnika desetogodišnjaka povodom prolaska "Štafete mladosti" kroz Sisak 8. svibnja 1981. godine, jednu godinu nakon smrti Josipa Broza Tita. Dnevnik u rukopisu, vlasnik G. D. iz Siska.

"lokalitetima" koji se rijetko samodefiniraju, ali ipak bivaju promatrani kao postsocijalistički i tranzicijski. S intuitivnim i gotovo familijarnim osjećajem za specifičnosti tranzicijski utemeljenih nostalgičnih oblika ponašanja, ova kulturologinja "izvan kuće" ponudila je analizu promjene urbanih krajolika s obzirom na političke i ideološke sile. Upozoravajući na strukturu nostalgije S. Boym ukazuje na snagu nacionalizma, europeizacije, anti-komunizma, konzumerizma, neoromantičnih ideologija kao posebno autoritativnih glasova koji djeluju na stanje sjećanja i utemeljenje nostalgičnih oblika ponašanja, a čiji se izričaj može posebno dobro pratiti na "licu grada". S. Boym je u tom smislu ideju nostalgije promovirala kao ključni koncept u projektu emancipacije od socijalizma. Polazeći od shvaćanja da je za oblikovanje identiteta putem sjećanja presudna žudnja za prošlošću, kao i negacija prošlosti, Boym je ponudila niz primjera "pročišćavanja" sjećanja, amnezijskog ponašanja te memopatskog (intencionalno zaboravnog) odnosa prema socijalizmu čime se otvorio put k razumijevanju "discipliniranja socijalizma", ali i put k ostvarivanju žuđenih prošlosti u sadašnjosti. Akti lustracije socijalističkog simboličkog kapitala postaju tako predmetom legitimnog antropološkog očudivanja vlastite svakodnevice i okružja.

Sisak je bio slobodan. 5. svibnja 1945. godine ostat će u njegovoj burnoj povijesti zabilježen krupnim slovima (Babić et al. 1966:9) – riječi su kojima se otvara sisačka kronika iz 1966. godine koja je izložila najznačajnija postignuća antifašističke vladavine u Sisku. Kratke crtice prate dnevne pobjede socijalizma u Sisku od 1945. pa do 1965. godine. Riječi kronike slika su transformacije *društva, prostora i vremena* onih *etnoloških dimenzija*, kako bi to rekao Kalus Roth, u koje je *smještena svaka kultura* (2000:161). Komunizam i komunistički grad nizom postupaka postaju sinonimni. Riječi pobjede i progresa pretvaraju se u geste ovladavanja gradom u najsitnijem detalju. Grad se, prema riječima kroničara, mijenja, izgrađuje, raste. Simbolički "ulazak" u grad ostvaruje se u prostoru vizualnog, na pročeljima kuća, krovovima zgrada koje zaposjeda socijalistička simbolika (v. slike 1 i 2). Socijalistički "nacrt" donekle se spontano upisuje na grad ili bar prethodi administrativno osviještenim akcijama koje traže veću infrastrukturnu podršku – poput podizanja spomenika, izmjena naziva ulica ili pak izgradnje socijalističkih stambenih i industrijskih zona. I napokon, *kad je oslobođen* – slijedimo li logiku kronike – Sisak i sisački građani dobivaju priliku upisati individualnu naraciju u proces socijalističkog odrastanja. Upravo je

ovakav grad koji svojom 'mekoćom' odražava stanje uma svojih građana, prema urbanoj antropologiji, odraz konceptualiziranja urbanih prostora putem zadovoljenja potreba i imaginarija svojih korisnika (Raban nav. pr. Gulin Zrnić 2006:162). U velikoj mjeri, socijalistički grad u trenutku svog začeća ima dvojan zadatak. Odraziti adekvatno zahtjeve socijalizma i vidljivosti, ali i pobijediti velik dio tereta sjećanja grada na predsocijalizam i njegove urbane pertinencije. Uporište je ideja horizontalne temporalnosti koja osigurava nesmetan semiotički protok ideje socijalizma. Sve izvan tog horizonta izvor je remećenja ideje o uspostavi čvrste strukture simboličkog reda. Dramatična obuhvatnost novog poretka izmiče svoj fokus od "čovjeka novog tipa" na "grad novog tipa".

Gradski silos, neonski natpis "Tito", datirana u šezdesete godine prema godini putovanja, vlasništvo G. D., privatna zbirka razglednica grada Siska

Ove prilagodbe gradskih "mekih struktura" koje nisu mogle pružiti otpor ideološkom prijevodu u socijalistički "adekvat" nisu bile mirne niti vođene neposrednom svrhovitošću ili isključivo ovim principima, već su morale odgovoriti na temporalne zahtjeve gradu "nametnutog" reprezentativnog socijalizma. Poput revolucionarnih grafita, cestovnih manifesta – političke umjetnosti otpora na javnom prostoru, moglo se očekivati da će ove *ready-*

made simboličke geste nastajati i pojavljivati se na sustavniji i razrađeniji način po uspostavi perioda "normalizirane" vladavine. Habermas (2006) nas u svojoj analizi "simboličkih ekspresija i ritualnog ponašanja" Nijemaca u simboličkim aktima komemoracije žrtava holokausta upravo podsjeća na način kojim individualni moral ili osjećaj za vrijednosti postaje institucionaliziran i protektiran. Institucionalizacija moralnih vrijednosti nakon faze denacifikacije garancija su opstojnosti moralnog sustava, a same institucije garancija društvene stabilnosti. Odnosno, Habermas upućuje na proces u kojem kolektivna ideja morala i vrijednosti postaje ključna za normalan život u kojem će institucije, a ne pojedinci, *koordinirati ideje sa interesima i funkcijama* (ibid. 57). Slijedeći Hegelovu teoriju države i društva, Habermas ukazuje da su za Hegela *glavne institucije društva i države one, u kojima se identificira razum koji nadilazi limitirane horizonte uma individualnog subjekta*. Ukoliko antropološki razmotrimo ovu tezu, dolazimo do konstatacije da politički sustavi i njihove ideologije počivaju na pacificiranju odnosno usmjeravanju individualnih vrijednosti k općem normativnom sustavu. Odnosno da je svaki sustav reprezentiran institucijama i praksom moći nad individualnim izrazima vrijednosti. Ne čudi da je socijalizam po svojoj uspostavi započeo izgradnju moralnog sustava koji nadilazi individualna htijenja, posebno ona kontrastivna ili opoziciona, te da su se 'normativne vrijednosti' novog društva ostvarivale u velikoj mjeri kroz "simbolizam i ritualiziranost" svakodnevice, kako to predlaže Habermas kad su u pitanju njemačke institucije (ibid. 2006). Doslovno – *jake institucije omogućuju nastanak samo-referencijalnih tradicija i praksi koje zadovoljavaju dvije primarne funkcije. Prema van, one omogućuju manifestnu reprezentaciju samodefinirane uloge [institucije] koja ionako cilja javnoj prepoznatljivosti; drugim riječima, one posreduju javnu interpretaciju postignuća institucija i simboličku reprezentaciju značaja [institucije]. Prema unutra, ove tradicije i prakse izraz su intersubjektivnog zajedništva i normativno obvezujućeg samorazumijevanja za kolege i članove* (Habermas 2006:53–54).

Razdjeljivanje ideološki podobnih ekspresija socijalističkih fantazama od simbola u srodstvu s predsocijalističkim vremenom događa se relativno rano po uspostavi socijalizma. Ilustrativna je teleologija ovih simbola i fantazama koja u svom činu pretvaranja svijeta u svoj simbolički odraz postavlja pitanje preslagivanja dvaju svjetova – ideološkoga i realnoga.

Etabliranjem ili konkretiziranjem ideologije u realitetu gradskih čvrstih struktura urbaniteta fantazam se pretvara u želju da se materijalizira, da okupira stvarno, izađe iz sfere ideje u opipljiv svijet. Idealna ili ideacijska socijalistička ideologija kao konkretna utopija zaposjeda društvenu stvarnost. Stvaranje koherentne mape socijalističkih svjetonazorskih uporišta započinje u jeziku, promjenom imena ulica, tvornica, kina – koji u svojem kapacitetu javnog zapravo ekspropriiraju društvene prostore iz predsocijalističkog simboličkog narativa. Primjeri su mnogobrojni, poput sisačke podružnice za preradu nafte – *Shella* – koji je 1946. godine nacionaliziran i pretvoren u *Jugoslavenski kombinat za naftu i plin*, industrije alkoholnih pića koja postaje *Sloboda*, gradski mlin koji je preimenovan u *Crvenu zvijezdu*, slijedi čitav niz gradskih poduzeća koja dobivaju privremeni naziv *Kolektiv* (Babić et al. 1965). Semantičke invencije socijalizma na dnevnoj razini, i u domeni rutina, izazivaju preinake u kodovima poput naziva ulica ili tvornica jer se upravo u njima ostvaruje komunikabilnost socijalizma kao jezičnog režima. Ponosan, patriotski i progresivan jezik znakova upućuje na zahtjev rekonstrukcije sebstva i nužnost osvajanja grada i njegove prošlosti upisane i oprimjerene u vizualnom.

Politika opredmećivanja socijalizma kreće se najpouzdanijim kanalima kolektivno dohvatljivog i vidljivog. Na isti način mijenjaju se imena kina pa tako kina *Edison* i *Dom* postaju kina *Sloboda* i *Partizan* čime svojim imenima direktno zahvaćaju progresivnost ideje socijalizma. Ovim akcijama sugeriraju se načini izazivanja kapitalističkih pertinencija urbanog krajolika i zahvaćaju specifičnosti povijesnog trenutka. Njima socijalizam započinje svoju igru izgradnje repertoara ključnih figura, slika i ikoničkih događaja kojima ostvaruje mrežu podupirućih simbola i orijentira socijalizma u kolektivnim predodžbama.

Već 1948. godine gradska administracija odlučuje se za komemoraciju mjesta na kojima su se rani revolucionari okupljali u ilegalnim grupama (Barić 1966:42). Male komemorativne inskripcije i ploče ustanovljuju se na pročeljima kuća kako bi odale počast među ostalima i *prvim žrtvama fašističkog terora u Sisku* (ibid. 43).

27. lipnja 1949. godine u šumi Brezovica postavlja se komemorativna ploča koja upozorava na mjesto osnivanja prvog partizanskog odreda (Babić 1966: 47–48). Otvara se Gradski muzej, a 1951. godine započeli su *radovi*

i na uređivanju odjela narodnooslobodilačke borbe za kojeg se u suradnji sa Savezom boraca prikuplja materijal (ibid. 68). U lipnju 1953. godine otvorit će se *odio NOB, u Muzeju grada Siska* (ibid. 86) čime rat i ratna memorabilija postaju konstitutivni dio kulturnog pedigreua socijalističkog građanina posredovan institucionalnim glasom.

Etabliranje prvih rituala koji će se povezati uz simbolički specifične situacije odražava novi kalendar socijalističkog univerzuma i temporalnosti. Ideja vremena konstitutivna je za kulturu, pri čemu se idejom vremena ili temporalnošću, kao i raspolaganjem tuđim vremenom, odražava specifičnost zahtjeva kulture prema svojim pripadnicima. Premrežavanje temporalne i simboličke dimenzije kulture socijalizma očituje se u *apelirajućim i ritualizirajućim formama* koje osiguravaju *ne-diskurzivnu osjećajnu i imaginativnu jezgru* (Habermas 2006:53) za razumijevanje i održavanje kalendarskog socijalističkog ciklusa.

Ritualiziranje postaje strategija primjenjivog socijalizma. Povodom proslave desetogodišnjice "oslobođenja" *grad je (...) bio sav u cvijeću. Grobovi palih boraca, spomenici i mjesta sjećanja, prepuna su vijenaca. Više od 6.000 građana izašlo je na ulice grada u predvečerje oslobođenja. U veličanstvenoj bakljadi, uz pjesmu i klicanje, ljudi su prolazili ulicama.* (Babić et al. 1966: 103). Upravo toga dana postavlja se i spomenik "Ustanak", rad Frana Kršinića, u gradskom parku, na Trgu slobode, koji je otkrio narodni heroj Vlado Janić (Steinburg et al. 1960:42). Društveni i politički poredak postaju dio iskustva svakodnevice kroz rituale i komemoriranje.

Sljedeći aspekt ikoničnosti socijalizma postaje vidljivim kroz djelovanje *Muzeja narodne revolucije* koji počinje generirati kult jugoslavenskog predsjednika Tita. Titovi rani dani u Sisku, koje je proveo kao bravarski naučnik, polazište su za osnivanje memorijalne sobe u Muzeju 1959. godine. Ova je muzealna gesta svakako pridonijela da se na simboličkoj razini uspostavi ekskluzivitet i distingviranost Siska koji će postati teretom po kolapsu socijalizma i simbolički prozivano mjesto. Svojevrsan Titov kult izmiče se iz javnog prostora i sjećanja i dekonstruira se ne samo kao mit, već i kao mjesto nastanka i konkretizacije mita. Samo muzealni postav polako se zanemaruje i nestaje u devedesetima.

Nesloboda raspolaganja "slikama" socijalizma svakako je potencijalni predmet rasprave o socijalističkim uprizorenjima u svakodnevi. Ne

posebno vidljiv i kratkotrajan period socrealizma u jugoslavenskim umjetnostima svoju relativno epizodnu ulogu zahvaljuje i posljedicama raskida s Informbiroom i emancipacijom umjetnosti od paternalističkog sovjetskog utjecaja.⁴ Iako lokalne varijante socijalizma proizvode likovne retardacije u figurativnom smislu, za koje je teško uspostaviti arhivsku ili etnografsku dokumentaciju, poneki izuzeci koje smo zamijetili u istraživanju dovode u pitanje neimperativnost lokalno ucijepljenog socrealizma koji se služi nametljivošću figurativne umjetnosti kao efikasnim kanalom "glasnogovorenja" o socijalizmu.

Na isti način na koji se kreira javna slika socijalizma u prostoru, narodni heroj i političar Moša Pijade dobiva svoj spomenik 1960. godine i trg koji će biti imenovan njegovim imenom. U želji za uspostavljanjem socijalističke genealogije, djelo se Moše Pijade komemorira u ceremoniji kojoj prisustvuje više od 10 000 ljudi, uključujući i predstavnike institucija – vojske i politike, čime se podvlači ritualiziranost događaja (ibid. 144) upravo na način koji Habermas smatra ispunjenjem funkcija javnih institucija koje ceremonijama i ritualom osiguravaju kolektivnost i lojalnost sustavu vrijednosti (2006: 53).

U dosadašnjem dijelu rada ocrnali smo najočitija mjesta sjećanja, ona koja će biti targetirana nakon devedesetih u javnim i administrativnim akcijama. Ova će se mjesta pojaviti kao važna u procesu identitetnog oblikovanja zajednice kao objekti mržnje, kulturne amnezije i pročišćavanja sjećanja.

Ove smo podatke izložili kako bismo ukazali da će socijalistička mjesta sjećanja biti resimbolizirana i dovedena u pitanja mehanizmima koji neodoljivo podsjećaju na način na koji su bila inskribirana u simboličku scenografiju grada u pedesetima. Javni govor nove ideologije devedesetih poslužio se svrhovitim i estetskim kontingencijama sažetim u spomenicima kao efikasnim načinom utjecaja na spoznatljivost postsocijalističke svakodnevice. Novi simbolički poredak na taj je način zatvorio mogućnosti supostojanja "pluralističkih" simboličkih krajolika.

⁴ U tom smislu moguće i govor Miroslava Krleža na kongresu književnika u Ljubljani 1952. godine igra važnu ulogu u liberalizaciji likovnog izričaja spomeničkog socijalizma (usp. Krleža 1967:9–57, 335).

PROGONJENI SADAŠNJOŠĆU

Mišljenja smo da postoji nekoliko stupnjeva kojima ideologija djeluje na mogućnosti sjećanja na ljude, događaje i prošlost u najširem smislu. U tom smislu sjećanje nam se pokazalo važnim za naše istraživanje jer se njime operacionalizirala funkcionalnost simboličke naracije za vrijeme i nakon socijalizma. Tako se istraživanje simbolizma prometnulo u razmišljanja o sjećanju.

Pluralizam, karikatura, Sisački tjednik, 23. kolovoza 1990.

Razlaz sa socijalizmom ostvaren je u etabliranju nove simboličke abecede. Na djelu se pokazala mobilizacija simbolizma i ritualizma i antisymbolizma i antiritualizma oko socijalističkih spomenika. Habermas je ustvrdio da se u takvim slučajevima krize i kontroverzi simboličkog imaginarija zapravo *tradicionalni oblici nacionalnog kolektivnog sjećanja koje pokreće vlast a izvodi stanovništvo dovode u vezu sa sadašnjim trenutkom* (2006:55). Konačno, mišljenja smo da posljednja faza nadvladavanja kontroverzi opisuje smrt naslijeđenog simbolizma, devastaciju, prenamjenu, premještanje koji kulminiraju u aktivnoj prefiguraciji sjećanja i definiranju novih kolektivnih simboličkih polazišta.

Pokušaj orijentacije u gradu u izvedbi dnevne rutine šetača ulicama postao je devedesetih izazov da se ne izgubi u rasteru novih imena ulica i trgova. Nije nimalo slučajno da su ulice devedesetih potezom gradskih vlasti izmijenile svoja imena. U novinskom članku objavljenom na stranicama sisačkog tjednog lista *Ulice svjedoci povijesti*⁵ dobivamo podatak da su preimenovane dvadeset i dvije ulice, dok je njih sto sedamnaest ostalo nepromijenjeno. Logika preimenovanja davala je malo uporišta za jednostavno zahvaćanje nove istine. Antifašistički heroji, pisci, zemljopisni toposi postaju simbolički nepodesni.

Osim nekolicine nezadovoljnih sugovornika u ovom istraživanju koji su naglasili da je promjena izazvala praktične neugodnosti poput zahtjeva za izdavanjem novih osobnih dokumenata, javnog opiranja simboličkom prevrednovanju nije bilo. Jedini prigovor objavljen na istim stranicama uputio je lokalni ogranak Matice hrvatske kao javno pismo. Ogranak, koji je u raspravi zauzeo savjetodavnu ulogu u svojoj funkciji *društva za promicanje hrvatske kulture*⁶, požalio se na isključenost u konačnom donošenju oduke o preimenovanju ulica. "Prosvjed" Matičina članstva upućen je Skupštini općine Sisak i javnosti te usmjeren na *Odluku o promjeni naziva ulica i trgova grada Siska* donesenu 21. prosinca 1991. godine. Apelom se traži revizija odluke koja je neadekvatno adresirala hrvatsku kulturu i povijesnost Siska, grada koji broji svoju dugu povijest a imade i svijetle tradicije s kojima se hrvatski narod može ponositi u ovom dijelu lijepe nam domovine Hrvatske i to počevši od Bana Ljudevita Posavskog, Bana Tome Bakača i slavne Sisačke bitke iz 1593. godine, čiju obljetnicu uskoro slavimo, braće Radić i drugih, a da o kršćanskim mučenicima poput biskupa Quirina i ne govorimo⁷. Neatraktivnost socijalističke realnosti koja je potrajala u nazivima ulica i trgova grada pokazala se ovim apelom kao izazov sadašnjosti.

Pregovaranja sa sadržajnom uvredljivošću i formalnom opstojnošću socijalističkog imaginarija ne treba zamijeniti nefunkcionalnošću jezičnog simboličkog režima socijalizma u devedesetima i kolektivnom konsternacijom zbog prelaženja "imaginarnih" vremenskih granica niti

⁵ S. J. "Ulice svjedoci povijesti", *Jedinstvo*, 30. siječnja 1992.

⁶ Pravila Matice hrvatske; www.matica.hr (posjećeno 19. studenog 2007.)

⁷ S. J. "Ulice svjedoci povijesti". *Jedinstvo*, 30. siječnja 1992.

osjećajem traumatiziranosti posljedicama raspada socijalizma na ovom lokalitetu. Resimbolizacija je proces iznalaženja smislenog simboličkog okružja izazvan novim političkim i identitetno-kulturnim kontekstom na individualnom i kolektivnom nivou. Nove kulturne genealogije izraz su prilagodbe novom režimu istine.

Slika revolucije i socijalističkih ikona jednom ugniježđena u krajolik, posredovana spomenicima i drugim vizualnim reperima, postoji kao "uporište", kako bi to Jonas Frykman (2003) rekao, za sadržajno i značenjem nabijeno održavanje političke ideje. Rutina koja, iako trivijalizirana, opstoji.

Nesumnjivo je da je "nesretna priča" socijalizma po kolapsu Berlinskog zida i rata u Jugoslaviji uzrokovala simptomatičnu krizu identiteta koju dijagnosticira Catherine Verdery (1999:41) u svojoj knjizi *The political lives of dead bodies*. U jednom trenutku "živjeti ovdje" u prostoru poslije socijalizma postaje način pregovaranja s individualnim i kolektivnim sjećanjem na "život ovdje" u socijalizmu. Individualno sjećanje ne može iznaći razumljiv jezik sa svakodnevicom poslije devedesetih i prolazi faze autocenzure, ali i javne konfiskacije. Promjena političkih sustava koju Verdery prati u postsocijalističkim zemljama podrazumijevala je temeljite rekonstruktivne procedure na osobnoj i kolektivnoj razini sjećanja. Nadalje, ukupna je predodžba svijeta podvedena pod rekonstruktivne zahvate "uljepšavanja". Propitujući opstojnost života spomenika u vrijeme političkih promjena Frykman (2003), kao i Verdery (1999), pridaju pažnju načinima "rememorijalizacije" u svakodnevici.

Osporavanje [statusa] nacionalnih heroja i premještanje temporalnih označitelja u prostoru podrazumijeva puno više od "obnove istine": ono je izazov čitavoj nacionalnoj genealogiji (Verdery 1999: 41).

Društveni fenomeni poput "mode sjećanja" ne iscrpljuju se samo u preoblikovanju sadašnjosti, već su podjednako zahtjevni prema prošlosti. Sjećanje je kao relacijski fenomen intenzivno usmjereno na percepciju sadašnje i prošle osobnosti. Podjednako tako urbani krajolik u kojem se osobnost izražavala izložen je procesu identitetnog pregovaranja.

Dubravka Ugrešić upravo sjećanje smatra konstitutivnim za samoizražavanje i afirmaciju osobnosti. U potrazi za legitimacijom individualnog sjećanja, Ugrešić, u vremenskoj i prostornoj izdvojenosti iz zemlje u kojoj je živjela do devedesetih, egzil koristi kao prostor utopijskog

počivanja individualnog i kontrastivnog sjećanja, odnosno osobne genealogije koja je dokinuta novim režimom istine. Ugrešić apelira za pravo na sjećanje u kulturi negacije sjećanja i zaborava (1999a,b, 2004). Njezino osobno sjećanje, privatni i idiosinkratički odnos prema prošlosti muzealiziran je u knjigama ukazujući na traumu koja je posljedica konfiskacije individualnog sjećanja kao projekta kolektivne resimbolizacije i purifikacije. Günter Grass (2006) razrađuje ovaj koncept te govori o sjećanju i pamćenju kao o dva podvojena oblika odnosa spram prošlosti. Dok sjećanje traga za istinom i tvrdi istinu, pamćenje se nadaje kao izdvojen trenutak osobne istine, uljepšan i lišen općeg konteksta, nesavršen trenutak pamćene prošlosti konstitutivan za osobnost. U prostoru intenzivnog pregovaranja sa sadašnjim identitetom sjećanje je strategija mirenja s gubitkom. *Nostalgična čežnja definirana je gubitkom prvotnog objekta žudnje, te prostornom i vremenskom distancom* (Boym 2001: 38). Ona se manifestira kao "obnavljajuća nostalgija" koja evocira nacionalnu prošlost i budućnost ili kao "refleksivna nostalgija" koja je više individualno i kulturno sjećanje (ibid. 49). Iako obje nostalgije "žive" u prošlosti ili od prošlosti, Svetlana Boym smatra da su im ciljevi različiti. Jedna je kolektivna, ozbiljna i tvrdi istinu, druga može završiti kao intimistička, autoironična i humoristična.

Put političkog arbitriranja sjećanjem koji smo se trudili zabilježiti u Sisku pokazao je sve odlike "obnavljajuće nostalgije" i prekrajanja nepoželjne kulturne biografije prostora i njegovih korisnika.

Unatoč mogućem preuzetnom paralelizmu, učinilo nam se da je mobiliziranje pamćenja devedesetih imalo iste osobine kao mobiliziranje pamćenja pedesetih godina s učincima konstituiranja jedne istine. Mjesta otpora učinkovitoj simboličkoj naraciji socijalizma ugniježđena su u popularnu kulturu, primjećuje Jambrešić Kirin (2006) i tijekom socijalizma, međutim "aktivnu negaciju" socijalistička kultura pamćenja, ugniježđena u prostor, doživljava po kolapsu socijalizma (usp. Rihtman-Auguštin). Tek pad otvara prostor "protuudaru" i daje priliku za paralaktičko izmještanje iz dominantne naracije.

MONOLOZI SJEĆANJA

Političke polemike koje su zasićivale javni prostor devedesetih godina i ukazivale na nemogućnost dijaloga s vlastitom kulturnom prošlošću svoj

*Ilustracija novinskog članka
"Pozdrav Sišćanima – s tri prsta",
Sisački tjednik, 9. siječnja 1992:7*

su likovni prikaz doživjele karikaturom objavljenom u Sisačkom tjedniku pod nazivom *Pluralizam 1990.* (slika 3)⁸. Tri muškarca koja raspravljaju na postolju kakva obično nalazimo kao podloge spomenicima kao da pokušavaju zadobiti "monumentalnu prezentnost" u galeriji nacionalnih heroja. Četvrta figura odbačena je i "slomljena" leži na podnožju "spomenika" političkoj kulturi nedijaloga. Jedna je od mogućih interpretacija ta da je politička tranzicija ocrtana kao ovladavanje simboličkim poljem i adekvatnom javnom reprezentacijom. I dok se memorijalni kompleksi i prakse socijalističkog intenzivno dovode u pitanje javnim praksama rušenja, premještanja i političkim naracijama, nove političke figure zauzimaju ispražnjena simbolička

⁸ *Sisački tjednik*, 23. kolovoza 1990.

mjesta. Skulptura u nastajanju koja nosi ime "Pluralizam" autoironično propituje dnevne političke prakse i njihovu vezu s simboličkim svijetom nove reprezentacije, ali i nemoć retorike pluralizma.

U nizu članaka koji su objavljeni na stranicama sisačkog tjednika pokreće se javna kampanja protiv relikata socijalizma.

Proces simboličkog raščišćavanja započinje već 1990. godine i može se bilježiti do u 2000. godinu. U tom je vremenskom periodu objavljen niz članaka⁹ koji se bave statusom postsocijalističkih spomenika. Posebnu pažnju iziskuje naracija vezana uz spomenik slobodi, rad Frana Kršinića. U dvama člancima *Pozdrav Siščanima – s tri prsta* te *Spomenik na novoj lokaciji* anonimni autor otvara "sezону vandalizma" prema komunističkim spomenicima. Navedena skulptura predstavlja grupu boraca, pri čemu je centralna figura pokretom ruke izašla iz volumena skulpture. Upravo je navedena gesta bila povod novinskom napadu na skulpturu.

Da li slučajno ili namjerno, akademski kipar Fran Kršinić, autor toga djela, središnjoj ličnosti u skulpturi, partizanskom borcu (najvjerojatnije oslobodiocu – pripadniku 45. srpske udarne divizije) ostavio je na uzdignutoj ruci tri prsta, kao pozdrav osvojenom gradu. Ta tri uzdignuta prsta danas su postala sinonim zla. Parku bi trebalo vratiti nekadašnji sjaj, a "tri prsta" u pozdrav, staviti negdje na skrovito mjesto.¹⁰

Poigravanje idejom srpske supremacije u Jugoslaviji i prisposobljavanjem pozdrava gestualnom jeziku iz skorašnjeg rata u kojem se znakovita "troprstost" pretvorila u simbolički izazov Hrvatskoj, autor članka je prejudicirao buduće akcije simboličkog rata. Mimikričnost srpske hegemonije pokazuje se novom interpretacijom skrivenoga i nametljivoga. U danima nakon objavljivanja članka spomenik je miniran, a "troprsna" dvoznačnost

⁹ Ž. M. "Potraga za vandalima", *Jedinstvo*, 10. kolovoza 1990: 16.; J. K. "Obezglavljena poprsja optužuju", *Sisački tjednik*, 21. veljače 1991:2; I. K. "Bez ideologijskih obilježja", *Sisački tjednik*, 12. rujna 1991:8; "Pozdrav Siščanima – s tri prsta", *Sisački tjednik*, 9. siječnja 1992:7; "Spomenik na novoj lokaciji", *Sisački tjednik*, 21. srpnja 1994:11; S. W. "Pohranjene u muzej", *Sisački tjednik*, 13. travnja 1995:24; Sonja Walzl, "Obračun s vlastitom prošlošću", *Sisački tjednik*, 29. lipnja 2000:6–7.

¹⁰ "Pozdrav Siščanima - s tri prsta," *Sisački tjednik*, 9 siječnja 1992, p:7; "Spomenik na novoj lokaciji," *Sisački tjednik*, 21 srpnja 1994, p:11

rasterećena suspektnosti. Do 1994. godine spomenik slobodi, zapravo ustanku stajat će na mjestu na kojem je postavljen 1955. godine da bi se 21. srpnja 1994. organiziralo premještanje miniranog spomenika u Spomen-park "Brezovica" pokraj Siska (slike 4 i 5).

Ako se pak uzme u razmatranje sudbina spomenika Moši Pijadi, neprijeporno je da su strategije rekonstrukcije simboličkog svijeta socijalizma i njegove povijesnosti zauzimale različite stavove. Simboličko izmicanje spomenika Moše Pijade s javnog prostora gradskog trga na koji je postavljen 1960. godine i njegovo zatjecanje u prostoru gradskog muzeja, u kojem je pohranjen iza muzejske zgrade, preduhitrio je akte nasilnosti. Moša Pijade "pohranjen" među radničkim alatom (slika 6) opisuje postsocijalističko stanje traženja i izmještanja, svojevrsnog simboličkog "ukroćivanja" socijalizma. Iako spomenik nije zauzimao vidljivo javno mjesto, već je stajao u stambenom dijelu grada, tihi pad Moše Pijade nije izazvan političkim prijemorima, već se dovodi u vezu s rekonstrukcijom gradskog cjevovoda, prilikom koje se u Muzeju naprosto pojavio kao demontirani spomenik. Spomenik naglašenog realizma ne bismo izdvojili kao "točku zaborava" da anti-raspoloženje spram socijalističke simboličke kulture nije dovedeno u pitanje pronalaskom prototipa spomenika prilikom istraživanja. U jednoj od kuća sisačkih interlokutora pronađen Augustinčićev model spomenika ukazuje na mehanizme pridavanja socijalističke sadržajnosti javnim spomenicima. Model je porijeklom iz obitelji komunističkog političara koji je prvotno bio zadužen za memorijaliziranje lika Moše Pijade. Prototip i izvedena skulptura razlikuju se po semiotičkoj insuficijenciji prvoga i "višku" podražavanja osobnih crta lica Moše Pijade kod izvedenog spomenika. Spomenik komunističkom intelektualcu u pozi "mislioca" pretvara se u neposredni identifikator ikoničke figure socijalizma. Skulptura ima cilj izazvati familijarnost, uključenost socijalističke ideje u život, kojom bi se de Certeauovski "voajer, šetač" direktno povezao s likom Moše Pijade bez semantičkih lutanja prostorom/vremenom.

Preobrazba simboličkih struktura grada nametnula je pitanje raspolaganja semantičkim otpadom i recikliranja povijesti. Muzealni zahtjevi selekcije, prezervacije i prezentacije kulturnog kapitala prošlosti javlja se tek relativno kasno. U tekstu "Obračun s vlastitom prošlošću" Gradski muzej u Sisku po prvi se put javno očituje o svojoj ulozi u posredovanju i očuvanju kulturne baštine te, kako jedan od naslova upućuje, o potrebi stručnoga,

a ne političkog vrednovanja lokalne povijesti¹¹. Naposljetku, argumenti europskog antifašizma, izneseni u istom članku, potpuno su u skladu s novim strujanjima u kojima je lokalna kulturna biografija antifašizma garancija uspješnog "čitanja" europskih kulturnih i političkih vrijednosti i posvajanja zahtjeva za abolicijom simboličkog kapitala antifašizma u lokalnim okvirima kao novog oblika političke korektnosti. Pojavljivanje muzejske kustosice kojoj se povjerava uloga "autoritetnog iskustva/glasa" koji pobjeđuje lokalnu političku mudrost ponovo ukazuje da su politički imperativi ključni za "racionaliziranje" javne simbolike i rituala.

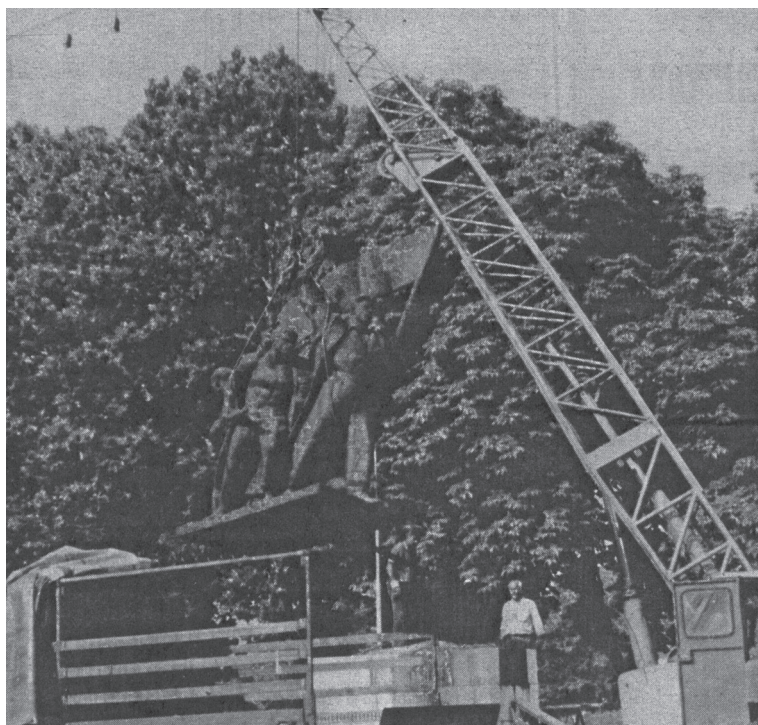
"YOU ARE IN THE WRONG HOOD"

Kada smo se u nedjeljno poslijepodne kasnog ljeta 2007. godine još jednom uputili na teren, tada u sisačko predgrađe Caprag, na ulicama nije bilo baš nikoga. Nekropolsko ozračje nije ulijevalo povjerenje da ćemo ikoga naći u gradskom parku koji nam je bio cilj. Jedna od rijetkih "živih duša" – žena na prozoru jedne od stambenih zgrada – promatrala je vrt koji je uredila na ulazu. Mali privatni raj, umjetnih ptica, gnijezda i drvene strukture nijekao je urbanističko planiranje zelene površine. Žena je ustvrdila da nema nikoga jer su svi na moru, a ostali vjerojatno gledaju autotrke na televiziji. Osim nje, još se jedino omanja grupa djece igrala voki-tokijima po dvorištu obližnje škole. Hodajući prema parku u kojem su izložene skulpture sisačke kolonije likovnih umjetnika nastale od ranih sedamdesetih, "nabasali" smo na grafit kojim smo se poslužili za naslov ovog dijela rada. Jak osjećaj nelagode i tjeskobe, kao i beznađa, sažet je u rečenici grafita *You are in the wrong hood* ("Na krivom ste mjestu") i iskaz je nemirenja s okruženjem postsocijalističke deindustrijalizirane zone koja tranziciju preživljava čekajući bolja vremena. To statičko vrijeme polaganog i neprimjetnog propadanja socijalističkog industrijskog i stambenog projekta pojačavala je praznina prostora. Ovaj nas je osjećaj podsjetio na priču iz priprema istraživanja koju smo zabilježili u Sisku. Sisačku "Željezaru" – tj. naselje koje ju je okruživalo, a koje službeno nazivamo Caprag (u jednom trenutku oni postaju homonimi) – ljudi su običavali zvati i "Koreja". Pojašnjavajući dnevnu rutinu u dane

¹¹ Sonja Walzl, "Obračun s vlastitom prošlošću", *Sisački tjednik*, 29. lipnja 2000, p:6–7

kada su radnici kolonije dobivali svoje plaće, kazivači su se prisjetili kasnih šezdesetih kada je kolonija bila scenografija uličnim sukobima hladnim oružjem, a život u naselju neodoljivo podsjećao na rat u Koreji i broju žrtava u tamošnjem ratnom sukobu. Urbana legenda govori o zloupotrebi alkohola i nasilju koje je povezano s popularnim predodžbama preuzetim iz filmova o azijskim borilačkim vještinama. *Život je u tom dijelu grada bio na maloj cijeni*, reći će kazivači.

*Ilustracija novinskog članka "Spomenik na novoj lokaciji",
Sisački tjednik, 21. srpnja 1994:11*

Oponašajući principe moderne urbanizacije, kako to primjećuje György Enyedi, za socijalističke gradove, život sisačkog naselja Caprag daje se objasniti naglom industrijalizacijom nakon Drugoga svjetskog rata, velikim pokretima ruralnog stanovništva prema gradovima, koji su uzrokovani

potražnjom radne snage i općenito naglim rastom gradova koji prihvaćaju nove stanovnike (1996: 103). Upravo su ovi razlozi bili ključni za destrukciju logike življenja u komunalnom naselju Caprag nakon sloma socijalizma, a, ako je vjerovati interlokutorima, i za vrijeme socijalizma. Jednako tako stagnacija stvarnoga ekonomskog i simboličkog kapitala "jakog industrijskog središta" – sliku koju je o sebi podržavao Sisak tijekom socijalizma – pridonijela je stagnaciji "prateće" estetike socijalizma na javnim površinama, u parkovnoj arhitekturi i spomeničkoj baštini u Capragu.

Umjetničke kolonije, proizvodi koje su predmet ovog dijela istraživanja, pojavljuju se u Sisku sedamdesetih godina i djeluju pod okriljem i mecenatstvom "Željezare". Vladimir Maleković u uvodu monografije navodi da se *kolonija likovnih umjetnika Metalurškog kombinata Željezare Sisak koja djeluje više od jednog desetljeća (...), rodila (...)* iz svijesti da treba pokušati prevladati određene protivurječnosti umjetničkog stvaralaštva i proizvodnog rada. *Željezara naprosto nije htjela da bude samo "naručilac" umjetnina, nego je pokušala stvoriti pretpostavke o zbiljskom prožimanju materijalne i duhovne proizvodnje* (Maleković 1981). *Ambicija približavanja umjetnosti industrijskom radniku* najbolje je sažela htijenja premrežavanja dvaju odijeljenih svjetova socijalističke realnosti, a njom je trebalo biti *oživotvoreno radno zajedništvo umjetnika i radnika* (Maleković 1981). Socijalistički humanizam "preoblikovao je" okružje željezare u humani habitat. U oblikovanju potonjeg cilja, prije svega *svijesti o trajnoj prisutnosti stvaralaštva u radnoj sredini*, pokrenuta je i književna nagrada "Željezare" Sisak kao *općejugoslavenska nagrada*. U tom su smislu i kolonija umjetnika i Godišnja književna nagrada zamišljene da osiguraju mrežu *razumijevanja svih oblika rada, u susretu fizičkog, znanstvenog i umjetničkog stvaralaštva* (Kaštelan, Uvod u Kordić 1986:6).

Iako je svaki komad socijalističke monumentalne plastike, posebno se to odnosi na onu u kojoj je realizam dominantno stilsko obilježje, izazivao disfunkciju gradskog prostora i "iskustva grada" u postsocijalizmu, postsocijalistički grad nije amnestirao od krivnje niti apstraktne skulpture. U trenutku propasti industrijskog mastodonta, u sisačkom predgrađu iznalazimo primjere koji napadaju obje manifestacije socijalističke umjetnosti.

U skladu sa zahtjevima nove politike identiteta u Capragu se u jednom trenutku događa simboličko "pokoravanje" javnih spomenika. Njihova

"instrumentalizacija" u trenutku nastanka, kako će se diskurzivno definirati prvotna sadržajnost spomenika u devedesetima, objašnjava donekle svođenje spomenika na instrumente politike i opravdava detroniziranje simboličkog imperativa koji nose u sebi. U članku koji je kao javni proglas objavila Hrvatska demokratska zajednica, ogranak "Caprag", od 24. veljače 1994. godine, "*Parkovi bez "umjetničkih" skulptura*" evocira se politička pozadina nastanka spomenika:

Žitelji ovog dijela grada već dugi niz godina negoduju zbog sustavne devastacije parkova - hrastove šume na čijim su rubnim zonama smještena stambena naselja (...). Žitelji svakodnevno osjećaju tegobe, uzrokovane blizinom velike koncentracije industrijskih postrojenja. Uz spomenuto, parkovi, naročito u vrijeme kada nema vegetacije, otkrivaju mnoštvo "umjetničkih" skulptura u izvedbi metala kao osnovnog materijala. "Umjetničkih", jer po želji spomenute željezarine velikosrpske klike, koja je vedrila i oblačila ovim dijelom grada u prošlom sustavu, svake godine u Željezari je bila organizirana "kolonija umjetnika"¹².

Setha Low, u knjizi *Promišljanje kulture. Studije iz nove urbane antropologije*, ukazala je da "smještanje kulture i ljudskog iskustva u prostoru" (2006:92)¹³ vrlo često iskazuje tek ugnježđivanje političkih urbanističkih ideologija u gradsko tkivo. Njezino tumačenje nastanka grada upućuje da se grad kontinuirano uprizoruje u korištenju prostora definiranog s jedne strane željom graditelja da nadziru društvenu organizaciju, provode društvenu kontrolu i discipliniraju grupe ljudi. S druge strane, njezina istraživanja o načinima korištenja prostora grada u svakodnevici pokazuju da postoji element protuteže i otpora zadanim planovima koji ih transformiraju, niječu ili pak afirmiraju novu upotrebu prostora. Vratimo li se tekstu o sisačkim

¹² "Parkovi bez umjetničkih skulptura", *Sisački tjednik*, 24. veljače 1994, Sisak.

¹³ Čini nam se da je hrvatski prijevod engleskog termina "*spatializing, spatialize*" kojim se služi Setha Low, a koji smo donijeli u tekstu prema hrvatskom prijevodu djela, utoliko nesretan jer se naslanja i preklapa s prijevodom termina "*location of culture*" čija je denotacija i izvor drugačiji. Predlažemo termin *oprostoravanje* kojim bismo zadržali specifičnost koncepta Sethe Low i naglasili arhitektonsku dimenziju termina.

Fotografija spomenika Moše Pijade u dvorištu Gradskog muzeja Sisak, sredina devedesetih, autor fotografije G. D.

"umjetničkim" skulpturama i praznim prostorima koje smo zatekli u Capragu tijekom istraživanja, lako ćemo ukazati da je simbolički kapital sisačkih socijalističkih spomenika postao mjesto "uznemiravanja" zahvaljujući govoru mržnje. Disfunkcija spomenika ne počiva na činjenici da je predložak spomenika socijalistička slika, ideja ili događaj, naime u najvećem broju oni su apstraktni, već je pročišćavanje simboličke naracije i vizualnih identifikatora socijalizma posljedica *ideološko-diskurzivne formacije* (Fairclough: 1995) koja djeluje tako da *naturalizira ideologije i omogućava da se iste prihvate kao ne-ideološki common sense* (ibid. 27). Članak o "umjetničkim" skulpturama je eho postsocijalističke retribucije i tretira spomenike kao simptome socijalizma u neprihvatljivu vremenskom trajanju. Protest protiv spomenika mimikriran je brigom o okolišu, a koncesija nije učinjena niti s obzirom na činjenicu da niti jedna skulptura u parku nije realistična. Poimanje da je nedvojbeno ideološko začeo spomenika dovoljan razlog njihova definiranja kao simboličkog otpada u suprotnosti je sa stvarnom simboličkom neutralnosti spomenika. Javno neprijateljstvo prema spomenicima u tom smislu transcendiraju apstraktnu materijalnost spomenika i napada bit političkog i ideološkog čina rađanja. U tom smislu, parodiji slična naracija koja se pretvara u govor o simboličkom

i stvarnom "zagađenju" postaje još jedno sredstvo ostracizma komunističke i "velikosrpske" ideologije.

Tek je jedan realistički spomenik koji nije nastanjivao imenovani park fizički napadnut. Spomenik J. V. Lenjinu ispred gradske čitaonice u Capragu, koji više nismo našli na mjestu na kojem je stajao do devedesetih, a koji je podignut 1975. godine (Šustić 1982: 7), dakle prije začetka sisačke umjetničke kolonije, mobilizirao je afirmativnu polemiku u novinama. U članku *Lenjin na kile. Ratni profiteri i socijalistički spomenici*¹⁴ opisuje se nestanak brončanog spomenika "teškog" 1350 kilograma i njegovo pojavljivanje na otkupnoj stanici za metal. "Recikliranje" Lenjina kako bi se prikupio novac za hrvatsku vojsku plastično ukazuje na potpun slom socijalističkih vrijednosti. Iako su priče o nestanku Lenjina gotovo izgubljene iz optike urbanih legendi, jedna je posebno zanimljiva jer svojom logikom upućuje da su konspiracija šutnje i zaborav socijalizma, kao i aktivno osmišljavanje novog nacionalnog estetskog prostora, dio istovjetnog procesa smislene simbolizacije krajolika.

Skrivene socijalističke agende i nevidljivi socijalistički imaginarij spojili su se u priči o Lenjinu i apstraktnoj skulpturi Eduarda Kardelja, rad Dušana Džamonje, koja se nalazi u capraškom parku kao "proizvod" likovne kolonije. Monumentalna brončana skulptura razvijenih kubnih formi nalazi se na ulazu u park (slika 7). Skulptura je izvorno zamišljena tako da tlocrtno predstavlja petokraku zvijezdu, a na jednom od krakova, zlatnim lamelama bio je prikazan portret Eduarda Kardelja. Lamelle su nestale u neko doba devedesetih, a petokraki raster ionako je bio nevidljiv iz očišta promatrača koji stoji sučeljen skulpturi na zemlji. Poput manifestacije kakve teorije zavjere, "nevidljiva" petokraka i lice Lenjina, o kojem je bilo govora prethodno, spojili su se u hibrid. Glasine o "simboličkom onečišćenju" vidljivom iz zraka, poput subliminalnih poruka nečitkih svakodnevnom prizemljenom promatraču, počele su nadahnjivati urbanu legendu. Živahna imaginacija naših interlokutora zasvjedočila je subverzivni karakter socijalističke ideologije "ugniježđen" u spomeniku. Legenda tvrdi da se na posebnim i vrlo detaljnim vojnim mapama jasno vidi da je naoko apstraktna skulptura Dušana Džamonje

¹⁴ D. Bašić "Lenjin na kile. Ratni profiteri i socijalistički spomenici", *Sisački tjednik* 12. prosinca 1991, Sisak.

zapravo prikaz predimenzioniranog lica J. V. Lenjina. Uvredljiv trik umješnog socijalističkog umjetnika na taj način postaje u legendi oblik trajne ideološke sabotaže ucijepljene u socijalističku umjetnost, pa čak i kad je apstraktna. Naposljetku, tako shvaćena socijalistička/komunistička umjetnost javlja se kao subverzivan čin i u svojim apstraktnim formama, koje omogućuju "oronuloj" ideji da transcendiru u sadašnjost, ako ne i u budućnost. Podjednako tako ova legenda dala nam je poticaj da o socijalističkim spomenicima razmišljamo kao o nositeljima mistične aure čiji ideološki dizajn nadraća formu i "sadržaj" spomenika.

Na samom kraju pisanja rada postali smo sve više skloni vrednovati ideju "nesavršenoga pamćenja" (Boym 2001). Odnosno, iznimnom se pokazala misao Pierrea Noraa da je "rememorijalizacija" proces konstantnog pregovaranja s vlastitom kulturnom biografijom u kojoj se povijest može predstaviti kao živo tijelo znanja i vrijednosti podložno svakodnevnim zahvatima prilagodbe današnjici. (Nora 1996: XXIV). Povijest i sjećanje tako postaju ciljevi koje možda tek trebamo dohvatiti, a ne nešto stečeno, zgotovljeno i posjedovano. Ova "igra skrivača" s "mjestima sjećanja" u tom je smislu izazov tranzicijskoga koja svakodnevicu čini neprevodljivom kako antropolozima na terenu, tako i njezinim nositeljima.

LITERATURA

- BABIĆ Božo, Đorđe ĐURIĆ, Darko GRUBAČEVIĆ, Miroslav MATOVINA, Franjo PIRC i Stjepan VRBANOVIĆ. 1966. *Sisak 1945–1965. Kronika u riječi i slici*. Sisak: Jedinstvo.
- BOYM, Svetlana. 2001. *The future of nostalgia*. New York: Basic Books.
- FEIRCLOUGHT, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Longman.
- DE CERTEAU, Michel. 2003. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD.
- ENYEDI, György. 1996. Urbanization under socialism. U: *Cities after socialism. Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*, ur. Andrus Gregory, Michael Harloe and Ivan Szelenyi. Oxford: Blackwell.

- FRYKMAN, Jonas. 2003. Making sense of memory. Monuments and landscape in Croatian Istria. *Ethnologica Europea*, vol. 33 (2): 107–120.
- GRASS, Günter. 2006. *Dok ljuštim luk*. Zagreb: VBZ.
- GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. Graditelji grada: Konceptualizacija jednog etnološkog istraživanja grada. U: *Mesto in trg na meji*, ur. Alenka Čermelič Krošelj, Željka Jelavić, Tanja Roženberg Šega, Helena Rožman. Ljubljana: SED.
- HABERMAS, Jürgen. 2006. *Time of transition*. Cambridge: Polity.
- KIRIN JAMBREŠIĆ, Renata. 2006. Politika sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture. U: *Devijacije i promašaji*, ur. Lada Čale Feldman, Ines Prica. Zagreb: IEF.
- KORDIĆ, Miloš. 1986. *Knjiga za dalje. Deset godina književne nagrada Željezare Sisak. 1976–1986*. Sisak: SOUR MK "Željezara Sisak".
- KRLEŽA, Miroslav. 1967. Govor na kongresu književnika u Ljubljani. U: *Eseji VI*. Zagreb: Zora: 9–57.
- LOW, M. Setha. 2002. Introduction: Theorizing the City. U: *Theorizing the City. The Urban Anthropology Reader*, ur. Setha M. Low. New Brunswick: Rutgers University Press.
- LOW, M. Setha. 2002. Spatializing Culture: The Social Production and Societal Construction of Public Space in Costa Rica. U: *Theorizing the City. The Urban Anthropology Reader*, ur. Setha M. Low. New Brunswick: Rutgers University Press: 111–164.
- LOW, M. Setha. 2006. Smještanje kulture u prostoru: Društvena proizvodnja i društveno oblikovanje prostora u Kostarici. U: *Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije*, ur. Setha Low. Zagreb: Jesenski i Turk: 91–123.
- MALEKOVIĆ, Vladimir. 1981. *10 godina. Kolonija likovnih umjetnika "Željezara Sisak". Pokretna retrospektivna izložba*. (k. i.) Sisak: RSIZ u oblasti kulture, OSIZ u oblasti kulture, "Željezara Sisak".
- NORA, Pierre. 1996. General introduction: Between memory and history. U: *Realms of memory. The construction of the French past. Volume I: Conflicts and Divisions*, ur. Lawrence D. Kritzman. New York: Columbia University Press.

- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 2000. *Ulice moga grada*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- ROT, Klaus. 2000. *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. Zemun: Biblioteka XX vek.
- STEINBURG, Srećko, Jozo KOVAČEVIĆ, Ruda POLŠAK i Ivo HERGEŠIĆ. 1960. *Sisak 1960*. Zagreb: Informator.
- ŠUSTIĆ, Ivica. 1982. *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak*. Sisak: Muzej Sisak.
- UGREŠIĆ, Dubravka. 1999a. *The museum of unconditional surrender*. London: Phoenix.
- UGREŠIĆ, Dubravka. 1999b. *The Culture of lies*. London: Phoenix.
- UGREŠIĆ, Dubravka. 2004. *Ministarstvo boli*. Zagreb: 90 stupnjeva.
- VERDERY, Katherine. 1991. *The political lives of dead bodies. Reburial and postsocialist change*. New York: Columbia University Press.
- VERDERY, Katherine. 2005. *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* Beograd: Edicija Reč.
- YURCHAK, Alexei. 2003. Soviet hegemony of form: Everything was forewer, until it was no more. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45 (3): 480–509.

CITY AND IDEOLOGY: 'CULTURE OF OBLIVION' ON THE EXAMPLE OF THE TOWN OF SISAK

Summary

The city is the place of multiple meanings subjected to social performances. This article questions the static perception of the city which is seen as the given and urbanistically completed set of meanings and discusses the ways in which the city adjusts to the demands of human imagination – cultural, social and political. The article observes the ways in which political imagery, be it discursive or concrete, is inscribed and embedded into the city. Here the article uses the concept of Svetlana Bom (2001) and her discussions on the 'embedding' of the imagery into the physical body of the city. This article specifically deals with the ideologically motivated yearnings which were embedded in the urban landscape of the town of Sisak in the negotiations of socialist and post-socialist ideology. Using the example of the ways in which socialist monuments were treated in the last seventeen years, which were seen as the period of the strong re-symbolization, the author pointed to the processes of remembrance which were efficiently modified through public discourse. The socialist symbolic capital of monuments was questioned though the linguistic practices of neglect, aggression and hate and materialized in the ways the space was used.

Key words: re-symbolization, processes of remembrance, postsocialism, Sisak

